

BURTASLARIN ETNİK KÖKENİ HAKKINDA

Meltem AKINCI*

Öz

IX. - X. yüzyıldan başlayarak Arap-Fars coğrafyacılarının ülkeler tanımında, genelde bölgenin tarihsel arenasında gerçek bir siyasi gücü temsil eden Güneydoğu Avrupa halkları yer alır. Zira İtil bölgesinde ve Kuzey Kafkasya'daki erken devlet oluşumlarının, İtil hattındaki ticaret yollarının güvenliği ve yol üzerinde taşınan malların istikrarı bu güçlere bağlı olmuştur. Kaynaklarda yer alan siyasi güçlerin ikisini İtil Bulgarları ve Hazarlar oluşturur. Konumuzu teşkil eden Burtaslar ise ilk etapta Hazar Hakanlığı'na, sonraki süreçte İtil Bulgarlarına bağlı komşu bir halk olarak geçer. X. yüzyıl yazılı kaynaklarında Burtasların etnik aidiyeti ve yerleşkesi hakkında farklı haberlerin yer alması, Rus ve Tatar araştırmacıların çeşitli varsayımlar üretmesine neden olmuştur. Araştırmacıların çoğunun temel amacını da bugünkü çağdaş İtil halklarını etnik olarak Burtaslara bağlamak oluşturmuştur. Burtasların etnik kimliği ya da yurtları hakkında ne yazık ki bizim literatürümüzde herhangi bir çalışma yer almamaktadır. Bu sebeple onların İran, Fin-Ugor ve özellikle Türk kökenli oldukları ile ilgili varsayımların literatürümüze kazandırılması elzem bir gerekliliktir.

Anahtar kelimeler: Burtas, Orta İtil, Türkler, Fin-Ugor, Alan-As.

About The Ethnic Origin Of Burtas

Abstract

Starting from the 9th-10th century, the definition of countries of Arab-Per-sian geographers includes the peoples of Southeast Europe, which generally represent a real political power in the historical arena of the region. Because the security of the early state formations in the Volga region and the North Caucasus, the trade routes on the Volga line and the stability of the goods carried on the road were dependent on these forces. Two of the political forces in the sources are Volga Bulgarians and the Khazars. The subject, Burtas, is a neighboring people under the Khazar Khaganate and the Volga Bulgars. The 10th century written sources of Burtas' ethnic belonging and different news about their homeland caused Russian and Tatar researchers to produce va-

Geliş Tarihi: 15 Aralık 2020 - Kabul Tarihi: 10 Ocak 2021.

Atuf Bilgisi: Meltem Akıncı, "Burtasların Etnik Kökeni Hakkında", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Cilt: 127, Sayı: 251, İstanbul 2021, s. 351-366.

* Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, mlm.akinci@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0003-0807-1113.

rious assumptions. The main purpose of most researchers was to connect the contemporary Volga peoples to the Burtas ethnically. Unfortunately, there is no study in our literature about the ethnic identity or territory of the Burtas. For this reason, it is an essential requirement that the assumptions that they are of Iranian, Finno-Ugric and especially Turkic origin are brought into our literature.

Keywords: The Burtas, Middle Volga, Turks, Finno-Ugric, Alan-As.

Giriş

Burtasların kökeni ve yurtları ile ilgili varsayımların dayandığı temel kaynak grubunu Arap ve Fars müelliflerin eserleri oluşturmuştur. Burtaslar ile ilgili en erken bilgiyi Hişam b. Muhammed Kelbi verir. IX. yüzyıla tarihlenen eserinde Burcas halkı ile birlikte Burtas ismi geçer.¹ Daha sonraki en erken kayıtlar X. yüzyıla tarihlenir. Bu dönemde İbn Rusteh (X), İstahri (X), İbn Havkal (X), Mesudi (X), Gerdizi (XI), Belhi (X), Bekri (XI), Mervezi (XII) ve Farsça kaleme alınan anonim Hududü'l-Alem (X) vd. yer almaktadır.

İbn Rusteh, Burtas ülkesinin Hazarlar ve Bulgarlar arasında, Burtaslardan Hazar yurduna 15 günlük mesafe olduğunu aktarır ve şöyle devam eder:

“Onlar Hazar hükümdarına bağlıdır. Oradan 10.000 süvari çıkarılır. Onları bir araya toplayan ve aralarında hükmü geçen bir reisleri yoktur. Her mahallede bir veya iki ihtiyar vardır. Aralarındaki anlaşmazlıkların çözümlü için onlara başvururlar. Gerçekte ise Hazar hakanına itaat ederler. Ülkeleri geniş olup, ormanlıklar arasında otururlar, Bulgarlar ve Peçeneklere yağma akını yaparlar... Dinleri Oğuzların dinine benzer... Aralarından bir kız bülüğa erince babasının emri altından çıkar, istediği erkeği seçer, gelip babasından kendisini istemesini sağlar... Burtaslar deve ve sığır yetiştirirler, çok miktarda bal üretirler. Mallarının çoğu sincap derisidir. Burtaslar iki sınıftır: Bir kısmı ölülerini yakar, bir kısmı gömer. Onlar ovada oturur. Ormanlarının çoğunda halence rastlanır. Tarımla uğraşır fakat mallarının çoğunu bal, sincap derisi ve yün oluşturur. Ülkelerinin uzunluğu ve genişliği 17 günlüktür.”²

İbn Rusteh'in aktardıklarını Gerdizi, İdrisi, İstahri, İbn Havkal vd. doğrular. Onun anlattıklarının dışında Gerdizi, Burtasların silahlarının ok ve yaydan oluştuğunu, zırh giymediklerini, sadece zengin olanlarının ata sahip olduğunu, içkilerinin baldan yapıldığını aktarmıştır. İdrisi ise Burtasların ahşap evleri ve keçe çadırlarının, Burtas ve Suvar isminde iki kentlerinin olduğunu, konuştukları dilin Hazarlardan farklılık arz ettiği söylemiştir.³ Mervezi,

¹ Avraam Garkavi, *Skazaniya Musul'manskih Pisateley o Slavyanah i Russkih* s Polovini VII Veka do Kontsa X Veka Po R.H.), Sankt-Peterburg 1870, s. 15.

² Daniel Hvol'son, *İzvestiya O Hozarah, Burtasah, Bolgarah, Madyarah, Slavyanah i Russah Abu-Ali Ahmeda Ben Omar İbn Dasta, Neizvestnogo Dosele Arabskogo Pisatelya Naçala X Veka, Po Rukopisi Britanskogo Muzeya*, İzd. İmperatorskoy Akademii Nauk, Sankt-Peterburg 1869, s. 19-21. Şeşen'in çevirisinde bu hususta bazı bilgiler farklı verilir. Mesela Burtaslar ile Hazar arasındaki mesafe 25 gün, ülkelerinin genişliği ve uzunluğu on beş günlük yol olarak geçer. Bkz. Ramazan Şeşen, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2001, s. 37.

³ Şeşen, *a.g.e.*, s. 83, 121.

Burtas topraklarının Hazar Hakanlığı'nın bir parçası olduğunu ifade eder. Burtasları, Türklerle aynı tutar. 10 bin süvari ile onların Hazarları desteklediğini ifade eder.⁴ Mesudi, bu bilgilerden farklı olarak Burtasların kendi adlarıyla anılan bir nehir kenarında yaşadığını, "Burtasiye" adı verilen deri ticareti ile uğraştıklarından bahsetmektedir.⁵

Doğu kaynakların metinsel analizini yapan B.N. Zahoder, X. yüzyılın başlarında İstahri ve Mesudi'nin eserlerini kaleme aldığı dönemde "Burtas" olarak anılan boylar birliğinin artık mevcut olmadığını, bahsi geçen müelliflerin eserlerinde verdikleri haberlerin ölü materyaller kullanarak hazırlanmış olabileceğini ifade eder.⁶ Zahoder'in bu fikrini kanıtlayan hususlardan birisi İtil Bulgar yurdunu 922 yılında seyahat eden İbn Fadlan'ın Burtaslar hakkında hiçbir bilgi vermemiş olması desteklemektedir. Yine aynı şekilde X. yüzyıl anonim eser Hududü'l-Alem'de Burtasları oluşturan boyların, İtil Bulgarlarını oluşturan boylar olarak zikredilmesi, Bulgarlar ile Burtasların karıştırıldığını göstermektedir.⁷ Doğu kaynaklarında Burtaslar hakkında geçen tüm haberler genelde X. yüzyılın başına dayanmaktadır. XI. - XII. yüzyıldaki bir dizi coğrafyacı (Gerdizi, Bekri, Mervezi, İdrisi vd.) Burtasları mevcut bir halkmış gibi ayrıntılı olarak tasvir etmektedir, bu durum oldukça normaldir zira onların aktardıkları önceki müelliflerin haberlerine dayanır.

Orta Çağ Doğu Avrupa tarihi ile ilgilenen bir dizi araştırmacı yukarıda bahsi geçen Arap-Fars müelliflerinin eserlerini baz alarak Burtasların etnik aidiyeti hakkında bazı varsayımlarda bulunmuştur. Bunu yaparlarken dönemin yazılı kaynaklarının yanı sıra arkeolojik, linguistik ve folklorik kalıntıları kullanmışlar, karşılaştırmalı metot izleyerek bir sonuca varmayı hedeflemişlerdir. Bu hususta Burtasların İran (G.E. Afanasyev, İ.G. Dobrodomov, V.F. Gening, D. Hayretidinov, R. Kuzeyev, V. Napol'skih, E. Kazakov vd.), Fin-Ugor (A. Rastoropov, V. Golmsten, S. Andreyev, P. Golden, P. Savalyev, V. Minorsky, B. Vasilyev) ve Türk (M.F. Zekiyev, A.H. Halikov, İ. Smirnov, M. Safargaliyev, G. Belorıbkin vd.) kökenli olduklarına dair birtakım varsayımlar öne sürülmüştür. Fakat varsayımların bir kısmı ilmi kaidelere göre gerçeklik arz edenken, bir kısmı da oldukça dayanaksız ve yüzeysel kalmıştır.

İran Varsayımı

Burtasların Alan-As kökenli olduğuna ilişkin varsayımın savunuculardan biri olan G.E. Afanasyev, Doğulu coğrafyacıların verdiği haberlerden yola çıkarak Burtasların, göçebeden ziyade yerleşik bir kültür geçmişine sahip olduğunu düşünür ve kendine bazı dayanak noktaları belirler. Afanasyev, Bur-

⁴ *Sharaf al-Zaman Tahir Marvazi on China, The Turks and India*, Çev. Vladimir Minorsky, London 1942, s. 33.

⁵ Mesudi, *Muruc Ez-Zeheb (Altın Bozkırlar)*, Çev. Ahsen Batur, İstanbul 2004, s. 71; Hvol'son, *İzvestiya o Hozarah...*, s. 71-73.

⁶ Boris Nikolayeviç Zahoder, *Kaspiyskiy Svod Svedeniy o Vostochnoy Evrope. Gorgan i Povol'je v IX-X vv.*, Moskva 1962, s. 243-244.

⁷ *Hududü'l-Âlem Mine'l Meşrik İle'l-Magrib*, Çev. Murat Ağarı - Abdullah Duman, İstanbul 2008, s. 123; Şeşen, *a.g.e.*, s. 71.

tasların kökeni ve onların lokalizasyonu ile ilgili saptamalarda bulunmaya Saltovo-Mayatsk kültüründen başlamıştır. Bilindiği gibi VIII. - IX. yüzyılda Ten (Don) ve Azak çevresinde yaşamış ve yüksek kültür seviyesine ulaşmış sakinlerin tüm mirasına arkeologlar tarafından Saltovo-Mayatsk kültürü denmiştir. Bu isimlendirmenin sebebi kültür emarelerinin bulunduğu Ten çevresindeki Mayatsk ve Saltovo yerleşim adlarından gelmektedir. XIX. yüzyılda Ten'in sağ kıyısı boyunca ve nehrin diğer kollarında bu kültüre ait kalıntılara rastlanılmıştır.⁸ Bu kültür mirasına öncülük eden Türk (Bulgar) ve İran grupları (Alan) bizim konumuz dâhilindedir. Afanasyev, Saltovo-Mayatsk kültürünün orman-bozkır varyantına ait eserleri incelerken, bunların Burtaslar ile olan bağlantısına dikkat çekmiş ve Alan etnoniminin daha sonraki yüzyıllarda Burtas olarak adlandırılmış olabileceğini iddia etmiştir.⁹ Araştırmacı ilk etapta yazılı kaynakların aktardıkları haberlerden yola çıkarak Burtasların ekonomik, askeri ve dini yaşantısına dair izlerin onların lokalizasyonuna, yerleşik kültür aidiyetine ve Alan kökenine vurgu yaptığını düşünmüştür. Ona göre Burtas topraklarında deve kemiklerinin keşfedilmesi,¹⁰ onların ahşap evlere sahip olması,¹¹ tarım ve arıcılık ile uğraşmaları,¹² domuz beslemeleri,¹³ kürk ticareti yapmaları¹⁴ vb. onların göçebeden ziyade yerleşik bir toplum olduğunu gösterir. Birkaç misal ile açıklayacak olursak örneğin doğu kaynaklarında Burtasların servetlerinin bal olduğu geçer.¹⁵ Tarım biçimlerini yansıtan arıcılığın Burtaslar arasında yayılması onların göçebe olmasıyla çeliştiği gibi domuzların varlığı ise (Türk olmadıklarını) ülkelerinin orman veya orman-bozkır karakterini yansıtır.¹⁶

Afanasyev'in Burtasların İran kökenli olduğuna dair başvurduğu dayanaklardan bir diğeri de Burtaslarda kremasyonun (yakarak defin) var olmasıdır.¹⁷ Bahsettiği üzere arkeolojik kaynaklar M.S. ilk bin yılın ikinci yarısında ölüleri yakma törenini hiçbir şekilde göçebelere ya da yarı göçebelere (Romen, Borşev vb. kültür anıtları) atfetmemektedir.¹⁸ Fakat, Afanasyev'in bu görüşüne karşı çıkanlar olmuştur. Burtasları, Madyarların ataları ile ilişkilendiren B.A. Vasilyev, aynı tarz gömme töreninin Peçenekler tarafından uygulandığını ve gö-

⁸ Svetlana Pletneva, *Ot Koçeviy k Gorodam. Saltovo-Mayatskaya Kul'tura*, İzd. Nauka, Moskva 1967, s. 3; Mihail Artamanov, *Hazar Tarihi*, Çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2008, s. 403.

⁹ Gennandiy Evgen'yeviç Afanasyev, "Etničeskaya Territoriya Burtasov Vo Vtoroy Polovine VIII Naçale X v.", *Sovetskaya Etnografiya*, No. 4, 1984, s. 28; Gennandiy Evgen'yeviç Afanasyev, *Arheologičeskie Otkritiya na Novostroykah. Naselenie Lesostepnoy Zoni Basseyna Srednego Dona v VIII-X vv. (Alanskiy Variant Saltova-Mayatskoy Kul'tur)*, Vıp. 2, Moskva 1987, s. 165-168.

¹⁰ Hvol'son, *a.g.e.*, s. 19.

¹¹ Şeşen, *a.g.e.*, s. 121.

¹² Hvol'son, *a.g.e.*, s. 19, 71-78; Şeşen, *a.g.e.*, s. 36, 83, 161.

¹³ Marvazi, *a.g.e.*, s. 33.

¹⁴ Hvol'son, *a.g.e.*, s. 73.

¹⁵ Hvol'son, *a.g.e.*, s. 19, 71-78; Şeşen, *a.g.e.*, s. 83, 161.

¹⁶ Afanasyev, "a.g.m.", s. 35-36.

¹⁷ Burtaslarda inhüstasyon (gömülerek) ve kremasyon (yakarak) olmak üzere iki tarz defin töreni var. Bkz. Şeşen, *a.g.e.*, s. 37.

¹⁸ Afanasyev, "a.g.m.", s. 34.

çebe dünyasında görüldüğünü belirtir.¹⁹ Burtasların, Türk kökenli olduğunu düşünen A.H. Halikov ise bu hususta, Afanasyev'in kendi görüşleri ile çeliştiği fikrindedir. Zira Afanasyev yukarıda da bahsi geçtiği gibi Saltovo-Mayatsk kültürünün orman-bozkır varyantına ait eserleri incelerken, bunların Burtaslar ile olan bağlantısına dikkat çekmiştir.²⁰ Halikov da bu sebeple Saltovo-Mayatsk kültür dairesi içerisinde kremasyon defin töreninin gerçekleşmediğini ifade eder ve S.A. Pletneva'nın bu husustaki görüşlerini aktarır. Pletneva'ya göre katakomb mezarları, Saltovo-Mayatsk kültürünün orman bozkır varyantının belirleyici özelliğidir ve bu durum kolektif biçimde gömülerek yapılan defin törenleriyle bağlantılıdır. Ölünün yakılarak defnedilmesi Saltovo-Mayatsk kültürünü oluşturan halklar için karakterize edilmez.²¹ Yani, Afanasyev Burtasları Alanlarla ilişkilendirmek için onları hem Saltovo-Mayatsk kültür dairesine sokmuş, hem de bu kültür dairesinde görülmeyen defin törenini onlara atfederek kendiyi çelişmiştir. Plipçuk'a göre ise Afanasyev'in iddia ettiği gibi Burtaslar Alanlar ile ilişkili ise bu Kuzey Kafkas Alanlarından ziyade, Doğu Avrupa'nın orman-bozkır Alanları ile ilişkilidir.²²

Burtasların atalarının İran dilli halklardan olduğu görüşünü savunanlar birtakım filolojik deliller ortaya atmıştır. Arap kaynaklarında, Burtas dili Bulgar ve Hazar dilinden ayrılmaktadır. Örneğin İstahri Bulgarların dili Hazarlarınki gibidir Burtaslarınki ise farklıdır der, ardından İbn Havkal da onların dilini Hazarlardan ayırır.²³ Bu suretle IX. - X. yüzyılda Burtasların Türk olmadıkları, fakat XIII. yüzyıl arkeolojik eserlerine göre Türkleştikleri iddia edilmektedir. Bu hususu savunanların ilk değindiği nokta *Burtas* isminin açıklanmasına yöneliktir. Bu terimin kaynaklara göre dört anlamı vardır: etnik topluluk, ülke, kent, nehir. İran varsayımın baş savunucularından olan Afanasyev'e, bu hususta Minorsky ve Gening'in varsayımları yol gösterir. Arap-Fars coğrafya yazımında Burtas'ın birkaç farklı yazımının mevcut olmasından yola çıkılır: *b-rtas*, *b-rdas*, *b-radas*, *f-rdas*, *f-rtas*. Minorsky, Bekri tarafından kullanılan ilk formun *furda* olduğunu söyler ve bu form ifade ettiğine göre XVII. yüzyıla kadar kaynaklarda kullanılmıştır. V.F. Gening, bu etnonimin iki kısımdan *burt/furt-as* oluştuğunu kabul ederek ilk kısımdan yani *burt*'ün İran dillerinde "oğul" (Avestaca'da *ribta*, Sanskritçe'de *putra*, İskitçe *furt*, Osetçe *firt*, Farsça *rig*) anlamına geldiğini düşünmektedir. Afanasyev'e göre *burt/furt-as* ismi "As oğlu" olarak tercüme edilebilir. Böyle bir kelime oluşumu Osetçe söz diziminin eski karakterini gösterir.²⁴ Bu hususta O. Pritsak da Burtas'ı *furt-as* veya *nehir-as* olarak ele alır ve onların yönetici tabakasının İran kökeninden geldiğini

¹⁹ Boris Vasilyev, "Problema Burtasov i Mordva", *Voprosi Etničeskoj İstorii Mordovskogo Naroda*, Vp. 1, İzd-vo AN SSSR, Moskva 1960, s. 203.

²⁰ Afanasyev, "a.g.m.", s. 28.

²¹ Alfred Halikov, "K Voprosu ob Etničeskoj Territorii Burtasov vo Vtoroy Polovine VIII-Naçale X vv.", *Sovetskaya Etnografiya*, No. 5, 1985, s. 163.

²² Yaroslav Plipçuk, "Kem Bili Burtası?", *İstoričeskaya Etnologiya*, No. 2, 2018, s. 257.

²³ Şeşen, *a.g.e.*, s. 161, 169.

²⁴ Afanasyev, "a.g.m.", s. 40.

düşünür.²⁵ Aynı şekilde Rus etimoloji sözlüğünde de As ekinin etnonimi yani “Osetleri/Asları” ifade ettiği *furt/fort* sözcüğünün ise “büyük nehir” anlamına geldiği ifade edilmiş, böylece “Nehir Asları” şeklinde bir sonuca varılmıştır.²⁶

Dobrodomov, Burtasçayı Alan diline akraba olarak yorumlar ve Ryazan Oblastı'nın kuzeydoğusundaki Kadom kenti ile İran dilli Burtaslar arasında bir bağlantı kurar.²⁷ Yine filolog N.D. Rusinov, Nijegorodiçna'nın güneyinde ve güneydoğusunda İran kökenli bir dizi hidronim saptamıştır: Akşa, Anda, Astra, Vadok, Vatras, P'yana, Sergas, Sereja, Sura, Urga vb. Fakat bu hidronimler M.Ö. II. bin yıllarındaki eski halklardan kalmıştır.²⁸

Yazılı kaynaklarda Burtasların devlet yapısı hakkında pek fazla bilgi bulunmamaktadır. E.P. Kazakov, bu halkın kendi hükümdarları olduğu (Narçatke ve Azarape) hakkında bölük pörçük haberlerin altını çizer.²⁹ Narçatka, Mokşa Nehri kenarında saray inşa ettiren ve Moğollar ile savaşırken mahvolmuş efsanevi Burtas prensesi veya kraliçesidir. Hayretdinov'a göre Narçatka, iki köklü bir isimdir *nar*, “nar, nar çiçeği”, çat, Farsçadaki şad, şat yani “sevimli, keyifli” anlamlarına gelmektedir. Kocası Azarap ismi ise Farsça *azar*, “ateş” kökünden gelir.³⁰

Bilenen tek Burtasça kelime *halenc*dir. İbn Rusteh, Burtasların ormanlarının *halenc* ile dolu olduğunu aktarır.³¹ Bu kelime, kimilerine göre Burtasların İran kökenli olduğu hakkında bir gösterge olabilir. Bazı araştırmacılar *halenc* kelimesini “huş ağacı” bazıları da “çam ağacı” olarak çevirmektedir.³² *Halenc*, D.Z. Hayretdinov'a göre Farsçada “iki renkli” - “siyahla beyaz” anlamına gelmektedir. Bu suretle Burtasça *halenc* “huş ağacı” gibi tek bir anlamı ifade etmektedir.³³ Fakat ilk etaptaki çeviri farklılığı bu ağaçların yetiştiği toprakların farklı olmasından dolayı, Burtas yurdunun da araştırmacılar tarafından farklı konumlandırılmasına yol açmıştır. Çam, huş ağacından daha güney bölgelerde yetiştiği için çevirinin ikinci varyantının destekçileri Burtasların ülkesini huşun yaygın olarak görüldüğü güney bölgelere yerleştirmiştir. Afanasyev de bu sebeple güneyde yaygın olarak görülen bu ağaçların dağılımının bozkır bölgesinin ötesine geçmediğini yani Burtas yurdunun daha güneyde aranması gerektiğini vurgular.³⁴ Ona göre Burtasların güneye lokalize edilmesi için başka sebepler de vardır. Öyle ki Burtaslar avcılık ve arıcılıkla uğraşan

²⁵ Omeljan Pritsak, “The Khazar Kingdom's Conversion to Judaism”, *Harvard Ukrainian Studies*, Vol. 2, No. 3, 1978, s. 264.

²⁶ Aleksandr Evgen'yevič Anikin, *Russkiy Etimologičeskiy Slovar*, Vıp. 5, Moskva 2011, s. 187.

²⁷ İgor Georgiyevič Dobrodomov, “Drevneyšie Upominaniya Kazani”, *Drevnyaya Rus'. Voprosi Mediyevistiki*, No: 4 (14), 2003, s. 23-24.

²⁸ Nikolay Rusinov, *Etničeskoe Proşloe Nijegorodskogo Povol'j'ya v Svete Lingvistiki*, N. Novgorod, 1994, s. 80-85, 92.

²⁹ Evgeniy Kazakov, *Voljskie Bolgart, Ugrı i Finnu v IX-XIV vv: Problemi Vzaimodeystviy*, Kazan 2007, s. 83.

³⁰ Damir Hayretdinov, “Hazarı, Kıpçaki, Burtası: K Voprosu Ob Etničeskih Predkah Nijegorodskih Tatar-Mişarey”, *Vostok (Oriens)*, No. 6, 2015, s. 33.

³¹ Hvol'son, *a.g.e.*, s. 19; Şeşen, *a.g.e.*, s. 83.

³² Afanasyev, “a.g.m.”, s. 34.

³³ Hayretdinov, “a.g.m.”, s. 31.

³⁴ Afanasyev, “a.g.m.”, s. 34-35.

yerleşik hayvan yetiştiricileri ve ekilebilir arazilere sahip çiftçilerdir. Bu tarz bir ekonomi tipinde bozkır dışlanır, orman-bozkır bölgesine tarımsal bölge karşılık gelir. Diğer bir ipucu olarak da Burtasların avcılık ve kürk ticareti³⁵ ile uğraşmasını gösterir. Burtasların sahip olduğu kunduz, sincap, kakım vb. hayvanların yaşadığı fauna bozkır faunasından farklıdır. Bu yüzden, Burtas ülkesini Saltovo-Mayatsk kültürünün orman bozkır (Alan) versiyonunun sınırları içine dahil etmiştir. Burtas ülkesi Suhoy Donets'in yukarı akım bölgesinde, Ten'in yukarısında ve Hoper Nehri'nin aşağısında belirginleşen Ten Nehri'ne kavuşan Burtas Nehri (Mesudi'de geçen) kenarında yer almaktadır.³⁶

Fin-Ugor Varsayımı³⁷

Burtasların Fin-Ugor menşeli olduğunu savunanlar, Burtasların Saltovo-Mayatsk kültürünün mevcut olmadığı yıllarda yani X. yüzyılın başlarında onların bir kısmının Orta İtil'e, Mordva ve Meşer topraklarına ilerlediğini ifade etmiştir.³⁸ Burtaslar, bugünkü Penza Oblastı ve Mordovya bölgesinde 30'dan fazla yerleşim noktasında bulunmuştur. Dolayısıyla Burtasların arkeolojik kalıntıları Mordva yerleşimlerinde bulunmaktadır. V.V. Gol'msten İtil-Oka'nın arasında kalan doğu bölgesini Mordva toprakları olarak belirlemiştir. Buranın güney-doğusunun büyük bir kısmı Mordva halkının bir kolu olan Mokşalar, kuzeybatı kısmı ise diğer bir kolu olan Erziyanlar tarafından işgal edilmiştir. XIII. - XIV. yüzyıla tarihlenen önemli miktarda Mordva eserleri vardır, bunlar arasında özellikle mezarlıklar yer almaktadır. Mokşa ve Erziyanlar için karakterize edilen bu tarz mezarlarda Mordva kültürü belirgindir. Bu türden ya da başka tipteki mezarlıkların yayıldığı alanlar oldukça net biçimde sınırlandırılmıştır, üstelik Mokşa eserleriyle kaplı olan bölge neredeyse tamamen Burtas topraklarıyla örtüşmektedir.³⁹ Fakat Plipçuk'a göre Burtaslar, Mordvalardan ayrılmaktadır.⁴⁰

Antanov, Burtasların etnik doğası kökeniyle ilgili olarak onları Mordvalarla ilişkilendiren versiyonları oldukça zayıf bulup, daha çok Macar kökenlerine vurgu yapar.⁴¹ Gerçekten de Burtasların, Fin-Ugor kökenine dair varsayımda Macarlar ön plana çıkmaktadır. Rus vakayinamelerinde Mordvalar ve Burtaslar ayrı olarak anılır. Ruslara vergi veren halklar listesinde Mordvalar da vardır.⁴² *Rus Topraklarının Yıkımı Hakkında* ise Burtaslar ve Mordvalar iki ayrı isim olarak geçer.⁴³ Fin-Ugor teorisi genel anlamda Burtasları Penza Krayında

³⁵ Hvol'son, *a.g.e.*, s. 73.

³⁶ Hvol'son, *a.g.e.*, s. 35-39.

³⁷ Bu varsayım altında bahsi geçen Macarlar Rus araştırmacılar tarafından Fin-Ugor kökenli halklar arasında sayılmaktadır. Macarların Türk menşeli varsayımı için bkz. Osman Karatay, *Macarlar Kökleri ve Türkler*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2020.

³⁸ İgor Antonov, *Rail' Gumeroviç Kuzeyev ob Etničeskoj İstorii Volgo-Ural'skogo Regiona v Epohu Srednevekov'ya*, Svoyö İzdatel'stvo, Sankt-Peterburg 2015, s. 75.

³⁹ Vera Gol'msten, "Burtası", *KSİMK*, Vıp. XIII, 1946, s. 25.

⁴⁰ Plipçuk, "a.g.m.", s. 253.

⁴¹ Antanov, *a.g.e.*, s. 75.

⁴² *Polnoe Sobranie Russkih Letopisej. I. II. Lavrentiyevskaya i Troitskaya Letopisi*, T. 1, İzd. Arheografičeskogo Kommissiyeyu, Sanktpeterburg 1846, s. 27.

⁴³ http://www.drevne.ru/lib/pogib_s.htm?print, [Erişim Tarihi: 02.05.2020].

Bulgarlaşmış olarak varsayılan Madyarların bir parçası gibi gören İ. Andreyev'in varsayımına bağlıdır.

Andreyev, kaynaklarda geçen Burtas ve Madyar isminin aslında aynı etnisiteye vurgu yaptığını düşünür. Burtaslar ilk bin yılın neredeyse tümü boyunca Macar/Madyar ve onların atalarıyla temas halinde kalmıştır. Temas halinde oldukları saha VI. - VII. yüzyıla kadar Batı Sibirya'nın orman-bozkır bölgesinde, yani Burtasların atalarının yaşadığı Uralların güney eteklerinin kuzeyindedir. VII. ve IX. yüzyılın ilk yarısında Madyarlar Batı Ural çevresine göç etmiş ve burada VII. - VIII. yüzyılda Burtasların atalarının yaşamaya devam ettikleri yer olan Muzgar'a kadar, güney sınırları doğrudan Uralların güney eteklerinde bulunan Büyük Macaristan'ı oluşturmuşlardır. IX. yüzyılın ortalarında Büyük Macaristan'dan güneybatıya göç eden Macarlar, İtil'in batısında bulunan Burtasların güneyinde, Orta Ten'deki Lebedia'da⁴⁴ kısa bir süre kalmışlardır. Burtaslar ve Madyarların uzun ve sıkı temasta kalmaları, kaynaklardaki Madyar isminin sıklıkla Burtas adıyla yer değiştirmesine neden olmuştur. Madyar birliğinin çöküşünden sonra, Arap kaynaklarındaki Madyar ismi Hazar Hakanlığı'ndan kopan ve Ten'in batısında bulunan grubu ifade eder. Bundan sonra yeni etnopolitik birlik baskın olan boyun adı "*Burtas*" ile anılmaya başlar.⁴⁵ Kaynaklarda IX. - X. yüzyılda aktif olarak geçmeye başlayan "*Burtas*" ismi, XI. - XII. yüzyılda pratik olarak kullanım dışı hale gelmeye başlamıştır. Andreyev'in ifadesine göre, "*Burtas*" ismi tekrar XIII. yüzyılda Moğol istilasıyla bağlantılı olarak anılır ve burada onlar Moğollar tarafından fethedilen halklar arasında sayılırlar. XIII. - XIV. yüzyılda İtil ve Ural çevresinde Madyar ismi geçmez. XIV. yüzyılın sonunda ve XV. yüzyılın başında "*Macar*" ismi, IX. - X. yüzyılda Burtasların bulunduğu yeri karşılayarak bölge anlamında kaynaklarda tekrar geçmeye başlar. XV. - XVI. yüzyılda Batı İtil'de insanlar artık Mojerler, Mojeryan ve Maçeryan olarak anılmaya başlar. "*Mojar-Mojerler*" etnonomi açıkça ilk ifadesiyle bağlantılıdır. Toponimlerin bu anlamdaki dağılımı yani "*Mojar*", Burtasların IX. - X. yüzyıldaki farklı yerleşim alanlarını oluşturur. XVII. yüzyıl ve daha geç kaynaklarında "*Mojarlar*" toponimleri ve etnonimleri giderek "*Meşer-Mişar*" formuna dönüşmeye başlar. Aynı zamanda Tatar-Mişerlerin batı, özellikle de doğu istikametindeki kurulumu ile bağlantılı olarak aktif bir yerleşim yeri vardır. "*Mocar*" ismi yeni yerlere aktarılmaz, "*Meşerler-Mişar*" toponimlere aktarılır. Bu dönüşüm bu şekilde devam eder.⁴⁶ Sonuç itibarıyla ona göre Burtaslar, VIII. - IX. yüzyılda Bulgarlarla birlikte Yukarı Sura, Mokşa ve Bulgarlaşmış bazı bölgelere gelen Madyar kabilesinin bir koludur. Penza bölgesinde Bulgarlaşma devam etmiştir.⁴⁷

Bugün genellikle yukarıda bahsi geçen Tatar halklarından sayılan Mişerler ve Burtaslar arasında da bağlantı kurulmuştur. Burtasların, Fin-Ugor menşese-

⁴⁴ Lebedia araştırmacılara göre farklı konumlandırılmıştır. Bkz. Altay Tayfun Özcan, *Hazar Kağanlığı ve Etrafındaki Dünya*, Kronik Yayınları, İstanbul 2019.

⁴⁵ Sergey İvanoviç Andreyev, "K İstoriceskoy İnterpretatsii Burtasov", *Vestnik TGU*, Vıp. 10/102, 2011, s. 246.

⁴⁶ Andreyev, "a.g.m.", s. 245-246.

⁴⁷ Andreyev, "a.g.m.", s. 244.

ini savunanlar Mişerlerin de aynı şekilde Fin-Ugor olduğunu düşünmektedir. Bu hususta Mişer, yukarıda da bahsi geçtiği gibi Meşçera/Moçar/Mojar şeklinde anılan Fin-Ugor boylarından sayılır. Mişerleri, Madyarlarla ilişkilendiren B.A. Vasilyev, Madyarlarla ile Burtasları ilişkilendirir. Rus kaynaklarında “Meşer” etnoniminin ilk kez XIV. yüzyıl ortalarında ortaya çıktığını ve sadece XV. - XVI. yüzyıl metinlerinde yaygın olarak kullanıldığını ifade eden araştırmacı, bu etnonimin Meşer yurdu veya Meşera toponiminden geldiğini ifade eder. Mişerleri sadece Meşeryak veya Meşeryanlarla değil, XV. - XVI. yüzyıl belgelerinde geçen Mijerler veya Mojerler (Majar-Maçar) ile bağlar ve ikinci geçenlerin Macarlarla genetik olarak bağlı olduğunu düşünür. Kendi ifadesiyle Arapların Burtas olarak adlandırdığı Madyar boy gruplarını bu Macarların bir parçası olarak görür. Burtaslar ve Madyarların uzak bir geçmişte etnik olarak birbirine çok yakın olduğunu düşünür.⁴⁸ Mişerlerin Madyar kökenli olduğunu savunanlar arasında R.G. Kuzuyev de bulunur ve bu hususta “Mojar/Majar etnik adlandırmasında Ugor-Madyar kökünü taşıyan Mişer kabilesi, etnik köken itibariyle Madyar birliğine bağlı Ugor boylarından birisiyle bağlantılıdır.” şeklindeki görüşünü savunur.⁴⁹ M.F. Zekiyev’e göre Meşçera şeklinde anılan Eski Mordvaların, Tatarlaşmış Mişer’e döndükleri şeklindeki düşünce, gerçeği yansıtmamaktadır ve Eski Erzya ve Mokşaların kendiliğinden Türkleşmeleri mümkün değildir. Mişerleri, Fin-Ugor menşeli olarak sayan, sonradan Türkleştiklerini savunan ve Mişerleri Burtaslarla bir tutan araştırmacılara karşı çıkan M.F. Zekiyev onları Türk olarak addetmiş ve Akatsirlerle özdeşleştirmiştir.⁵⁰

A.V. Rastoropov, doğulu coğrafyacıların tasvir ettiği Burtasların, IX. yüzyılın sonunda Pannoniya’ya giden Ugor-Madyar ile yakından ilişkili olan güney Ugor grubuyla alakalı olduğunu düşünmektedir.⁵¹ İ.V. Antonov’a göre yazılı kaynaklar Madyar/Magyarlar ve Burtaslar arasındaki ilişki hakkında hiçbir şey rapor etmez ya da İstahri ve İbn Havkal’ın Burtasların Bulgar ve Hazarlardan farklı bir dile sahip olduğu ile ilgili haber vermesi⁵² onların Türk olmayan bir halk ya da Ugor kökenli olarak saymak için yeterli değildir. Sonuçta tek bir yazar bile Burtas dilinin Madyar diline benzediğini yazmamıştır.⁵³

Araştırmacılar Ural-Kama çevresindeki eski Madyar anıtları ile Ten çevresindeki anıtların benzerliğine dikkat çekerek, Madyarların ve dolayısıyla onlarla ilişkili olan Burtasların yurdunun Hazarlara yakın bir yerde aranması gerektiğine dikkat çekmiştir. Örneğin Ten çevresi Avilov anıtları ile Ural-Kama çevresi Kuşnarenkovsk-Karayakupov mezarlarındaki ortak unsurlar saptanmış ve Ten’in kuzeyinde, İtil’e bağlanan Samara kıvrımının güneyinde (yani

⁴⁸ Boris Vasilyev, “Problema Burtasov i Mordva”, *Voprosi Etničeskoj İstorii Mordovskogo Naroda*, Vıp. 1, İzd-vo AN SSSR, Moskva 1960, s. 205-209.

⁴⁹ Rail Kuzeyev, *İtil-Ural Türkleri*, Çev. Arif Acaloğlu, İstanbul 2013, s. 129.

⁵⁰ Mirfatih Zekiyev, “Mişerler, Başkurtlar ve Dilleri”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2006, s. 75-77.

⁵¹ Aleksandr Rastoropov, “K Voprosu o Lokalizatsii Burtasov Po Pis'mennim i Arheologičeskim İstočnikam”, *Voprosi Etničeskoj İstorii Volgo-Don'ya v Epohu Srednevekov'ya i Problema Burtasov: Tezisi k Mejjoblastnoj Naučnoj Konferetsii 23-27 Yanvary 1990 Goda*, Penza 1990, s. 77.

⁵² Şeşen, a.g.e., s. 169.

⁵³ Antonov, a.g.e., s. 76-77.

İtil-Ten arası) Burtasların bulunduğu varsayımını dile getirmişlerdir. Bu hususu İbn Havkal ve İstahri'nin Burtasların Hazarlarla komşu, İtil havzasında bulunan bir halk olduğu ile ilgili haberine bağlamışlardır.⁵⁴ Bu bağlamda yine Avilov mezarlarına dikkat çeken A.V. Rastropov'a göre Hazar Hakanlığı dönemindeki Burtaslar, büyük olasılıkla Ugor halkı anlamına geliyordu. Özetle Macarlar Volgograd'ın kuzeyinde Penza kenti genişliğine kadar İtil-Ten arasında, Karakul tipi anıtlarla bağlantısı göz ardı edilen Avilov tipi eserlerin bulunduğu yerde kalmıştır.⁵⁵ Burtasların bugünkü Fin-Mordvaların atası olduğunu düşünen P. Golden da Burtas yurdunu Samara'ya yakın lokalize eder, hatta Burtas Nehri'ni Samara Nehri ile özdeşleştirir.⁵⁶ Burtasların etnik olarak Türklüğe dayandığını savunan A.H. Halikov, Burtasların Madyarlardan geldiğini reddeder, fakat onlar arasındaki bağı kabul eder. A.H. Halikov, Burtasların hem eski (Aral çevresi) hem de yeni (İtil'in sağı) yaşam yerlerinde komşuları arasında en uzun temaslar kurduğu halkın Madyar-Macarlar olduğunu ifade eder. Ona göre bu temaslar o kadar yakın ve uzun bir süre gerçekleşmiştir ki bu durum kaynaklarda Madyar isminin sıklıkla Burtas olarak geçmesine neden olmuştur.⁵⁷

Türk Varsayımı

Burtasların, Türk oldukları ile ilgili varsayım yazılı ve arkeolojik kaynaklar çerçevesinde belirlenmiştir. Burtasların Türk dilli bir halk olduğu hususunda A.H. Halikov görüşlerini şu şekilde ifade eder:

“Mesudi'nin aktardıklarına göre Bulgarların güneybatısında, üç günlük uzaklıkta Türk halklarından olan Burtaslar bulunur. Sonradan Bulgarların emrine girmişlerdir... Bulgar ve Burtasın akrabalığı bilinmektedir ve onların Kimek-Kuman kökeninden geldiğini, Kahraman Kuman veya Alp'in (Yafes'in oğlu) oğulları Bulgar ve Burtasın kardeş olarak geçtiğini Bulgar-Tatar efsanelerinde görebiliriz. Türkçe konuşan Uğuz-Kıpçak halkları dünyasının bir parçası olan Bulgar ve Burtasların etnik yakınlığı, eski Türk geneloji kültürüyle semantik olarak ilişkili olan bakır heykelciklerin Burtas ve Bulgar topraklarında keşfi ile açıklanmıştır.”⁵⁸

V. Sbojev, Burtas dilini Çuvaş diline dayandırmaktadır. Araştırmacı, Burtas kelimesinde “yaşamak, yerleşik olmak” anlamına gelen eski biçimli fiil formu görmüş, dolayısıyla Burtas'a “yerleşim yeri, konut” anlamlarını yüklemiştir.⁵⁹

Burtasları Moğol dilli olarak varsayanlar da mevcuttur. Bu varsayımın savunucuları Burtas dilinin Moğol dil grubunda yer alabileceğini, Burtaslarda kadının hür irade ile eşini seçebiliyor olmasının Moğol adetleri ile örtüştüğünü savunmuştur. Bununla birlikte Moğol etnoniminde, Burtas etnonimine

⁵⁴ Antonov, a.g.e., s. 76.

⁵⁵ Rastropov, “a.g.m.”, s. 75-76.

⁵⁶ Peter Golden, *Khazar Studies*, Vol. 1, Budapest 1980, s. 88.

⁵⁷ Alfred Halikov, “Burtası i ih İstoriko-Arheologičeskoe Opredelenie”, *Voprosi Etničeskoj İstorii Volgo-Don'ya v Epohu Srednevekov'ya i Problema Burtasov: Tezisi k Mejoblazstnoy Naučnoj Konferetsii 23-27 Yanvary 1990 Goda*, 1990, s. 90-96.

⁵⁸ Alfred Halikov, *Tatarskiy Narod i Ego Predki*, Kazan 1989, s. 85.

⁵⁹ Afanasyev, “a.g.m.”, s. 39.

yakın formlar olduğuna dikkat çekilmiştir. Örneğin Moğol dilli Buryatlar ya da Moğol kökenli Hakasların ataları Burutlar bunlar arasındadır. Fakat bu varsayım kronolojik ve toponomik açıdan biraz sorunlu görünmektedir. Zira Orta İtil bölgesindeki Moğol toponimlerinin, Burtasların yerleştiği İtil'in sağ kıyısından ziyade sol kıyısında yoğunlaşmış olmasıdır. En önemli sorun da Moğolların bölgeye geliş tarihi ile ilgilidir.⁶⁰

Burtasların Türk dilli halklarından olduğunu savunan araştırmacılardan biri de M.F. Zekiyev'dir. "As" kelimesini en eski Türk adlarından biri, Asları da Türk olarak sayan yazar, Asların eski zamanlardan beri Yayık-İtil bölgesindeki varlığına dikkat çekmiş ve bunların Ostyak (Bunlar gerçek As değildir), Burtas ve Suas gibi çeşitlere ayrıldığını ifade etmiştir. Burtasları Bulgar halkının atalarından biri olarak saymış, Burtasların uzun süre kendi etnisitelerini koruduğunu belirtmiştir. Onun üzerinde durduğu ve savunduğu en temel nokta Burtasların en başından Türkçe konuştukları idi. Bu sebeple Burtasların sonradan Türkleştikleri ve Türkçe konuşmaya başladıklarını reddeder. Burtas ismi, diğerlerinden farklı olarak özel As anlamlarındandır. Burtaslar bilindiği gibi arıcılıkla uğraşmıştır. Bu sebeple *Burta* isminin tanımlayıcı kısmı "içi boş ağaç/kovuk" anlamına gelen *bor/bura/bört/mur/murt* kelimesinden gelmektedir. Bulgar-Tatarcada *murt* sözcüğünün anlamı "çürük ağaç"tır. Çürüme yüzünden kovuk ortaya çıkar ve böylece insanlar arılarla çok fazla muhatap olmadan buradan bal elde eder. Tatar *umartası* yani kovanı, Mişer diyalektğinde *murtadır* ve *bört-murt'a* dönüşür. Böylece Türk etnik ismi olan Burtas, arıcılıkla uğraşan Aslar anlamına gelir: *burta-as*.⁶¹

A.H. Halikov, Burtas atalarının olası çıkış yeri ile ilgili olarak Aral çevresini öneren ilk arkeologlardandır. O, Burtaslarla IX. - X. yüzyıla tarihlenen, Penza bölgesinde tespit edilen Armiyev kurgan mezar tipi eserleri ilişkilendirmiştir. Araştırmacıya göre Armiyev tipi eserler bırakan boyların etnosu Güney Ural çevresinin, Orta Asya'nın batı kısmına yakın en yakın bölgelerinde Aral çevresinde Oğuz halkıyla bağlantılı olarak ortaya çıkmıştır. Bu da VIII. - IX. yüzyıllar arasında Butasların Güney Ural ve Aral çevresinde, özellikle Yayık ve Emba nehirlerinin arasında yaşadığını göstermektedir. IX. yüzyılda Tokuz Oğuzların baskısıyla Güney Ural'ı terk eden Burtaslar İtil'in sağ kıyısına yerleşmiştir.⁶² Burtasların İtil'in kıyısına yerleşmiş olduğuna yazılı ve arkeolojik incelemeler sonucunda varılmıştır. Örneğin Hazar Hakanı Yusuf'un mektubunda Burtaslar, Suvarlar, Ariasu-Mordva Erziya, Çeremişler, Vyatiçler, Severyanlar ve Slavyanlar ile birlikte Hazar Devleti'nin kuzey kısmında yaşayan sakinler⁶³ olarak ele alınmıştır. Müslüman alimler ve Tatar araştırmacılar

⁶⁰ Belenov Nikolay, "Voprosi Etnoyazkovoy Prinadlejnosti Burtasov Po Dannim Onomastiki", *Filologičeskie Nauki. Voprosi Teorii i Praktiki*, No. 9 (63), Ç. 1, 2016, s. 62.

⁶¹ Zakiyev Mirfatih, *Proishojdenie Tyurkov i Tatar*, İzd. İnsan, Moskva 2002, s. 283.

⁶² Alfred Halikov, "Burtası i ih İstoriko-Arheologičeskoe Opredelenie", *Voprosi Etničeskoj İstorii Volgo-Don'ya v Epohu Srednevekov'ya i Problema Burtasov: Tezisi k Mejoblastnoj Naučnoj Konferecstii 23-27 Yanvarya 1990 Goda*, 1990, s. 94.

⁶³ Vladimir Napol'skih, "Bulgarskaya Epoha v İstorii Finno-Ugorskih Naradov Povolj'ya i Predural'ya", *İstoriya Tatar s Drevneyşih Vremen v Semi Tomah Tom II Voljskaya Bulgariya i Velikaya Step*, Otv. Red. Fayaz Huzin, Kazan 2006, s. 101.

Burtasların ülkesini genellikle Hazarlara 12 veya 17 günlük bir mesafede, yani Orta İtil'e konumlandırmıştır.⁶⁴

İtil kıyısına yerleşen Burtaslar IX. - X. yüzyılda Hazarlara bağlı olarak yaşamışlar, Hazarların bölgedeki gücünü kaybetmesiyle İtil Bulgarlarının etkisi altına girmişlerdir. X. yüzyılın ikinci yarısından sonra Burtaslar, İtil Bulgarlarına bağlanmış ve X. - XIII. yüzyılda İtil Bulgar Emirliği'nin özerk kısmını oluşturmuştur. Bu durum bölgedeki yerleşimlerde saptanan Bulgar kültürü ile doğrulanmıştır.⁶⁵

Bu bölümde yazılı kaynakları baz alacak olursak belirtmemiz gerekir ki diğer varsayımlara göre Türk kökenli varsayım daha baskın durmaktadır. Örneğin X. yüzyıl kaynaklarından İbn Rusteh, Gerdizi ve Hududü'l-Alem Burtasların inancının Oğuzlara benzediğini söyler.⁶⁶ Mesudi, Burtasları kendi adıyla anılan bir nehrin kenarında yaşayan Türk boyu olarak tanımlar.⁶⁷ Farsça bir kaynak olan ve yazarının şüphesiz İran dilli Alanlardan haberdar olduğu Hududü'l-Alem'de bile Burtaslar, Oğuzlara gelenek olarak yakın halk olarak geçmektedir.⁶⁸ Mirhand, Burtasların yine onlar gibi Türk dilli olan Bulgarlar ile ilişkisini yazmıştır: “*Yafes'in oğlu Kuman'ın iki oğlu vardır: Burtas ve Bulgar.*”⁶⁹ Burtasların, Türklüğüne vurgu yapan bu haberlerin yanı sıra, onların Türk kökenli olmadığı yönünde fikir uyandıran ve bu sebeple Burtasların İran ya da Fin-Ugor kökenli değerlendirilmesine yol açan haberler de vardır. Örneğin Mervezi onların domuz beslediğinden bahseder.⁷⁰ Bilindiği gibi domuz Türk göçebe kültüründe ve hayvan yetiştiriciliğinde görülmeyen bir unsurdur. Bu hususta B.N. Zahoder, “*Kaspiyskiy Svod*” adlı eserinde bu haberin gerçekleri yansıtmadığının altını çizmiştir.⁷¹ Yine Burtasların Türk dilli olmadığını, onların dilinin Hazarlardan farklı olduğunu aktaran müelliflerden biri El-Belhi'dir.⁷² Fakat onların Türklüğüne vurgu yapan diğer haberlerin çoğunluğuna karşın sadece bu haberleri kullanarak başka bir köken saptamak pek doğru bir yaklaşım olmaz. Örneğin yine bir başka müellif İstahri'nin “*Bulgarların dili Hazarların dili gibidir, Rusların dili de Hazarların ve Burtasların dilinden farklıdır.*” haberinden yola çıkarak Burtas dilinin Türk dillerinden olmayıp, İran dillerinden olduğu gibi bir sonuç çıkaranlar oldukça fazladır. Fakat V.N. Zahoder'e göre buradaki atfın ikinci bölümü incelenmelidir. Zira bahsi geçen haberde Hazar ve Burtas dillerinin Rus dilinin karşısına birlikte konumlandırılması, Burtas dilinin Hazar dili ile yakın bir ilişkisi olduğuna kanıt teşkil eder. İfade ettiğine göre

⁶⁴ Halikov, “a.g.m.”, s. 160.

⁶⁵ Mihail Poleskih, “O Kulturme i Nekotorih Remeslah Obulgarizovannih Burtas”, *İstori Rannih Bulgar*, (Otv. Red. Alfred Halikov), İzd. KFAN SSSR, Kazan 1981, s. 56.

⁶⁶ Şeşen, a.g.e., s. 37, 71, 83.

⁶⁷ Mesudi, a.g.e., s. 73.

⁶⁸ *Hududü'l - Âlem Mine'l Meşrik İle'l-Magrib*, Çev. Murat Ağarı - Abdullah Duman, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2008, s. 123; Şeşen, a.g.e., s. 71.

⁶⁹ Hvol'son, a.g.e., s. 78.

⁷⁰ Marvazi, a.g.e., s. 33.

⁷¹ Boris Nikolayeviç Zahoder, *Kaspiyskiy Svod Svedeniy o Vostoçnoy Evrope. Gorgan i Povolj'e v IX-X vv.*, Moskva 1962, s. 245.

⁷² Hvolson'a göre el-Belhi'nin bu haberi Yakut el-Hamavi ve Zekariya el-Kazvini tarafından tekrarlanmıştır: Hvolson, a.g.e., s. 76.

İstahri'nin Gotik el yazmasında bu haber şu şekilde değişime uğramaktadır: *“Bulgarların dili Hazarların ve Burtasların diline benzemektedir.”*⁷³

Burtas topraklarında deve kemiklerine rastlanması Burtasların Türk ya da Aral kökenli olduğunun altını çizer. Fakat Afanasyev'e göre deve kemikleri, yerleşik ahalinin bulunduğu (özellikle Borşev, Titçih, Bulgar, Kiev yerleşimlerinde) Doğu Avrupa'nın bozkır ve ormanlık alanların çoğunda görülmüştür.⁷⁴ Smirnov'a göre ise Burtaslarda deve kemiklerine dair arkeolojik kalıntılar ya da yazılı kaynaklarda geçen develerin varlığı Burtasların yerleşik karakterini yansıtmaz aksine Burtasların İtil ötesi-Aral çevresi kökenlerinin doğulu geleneklerinin bir göstergesini oluşturur. Onun fikrine göre XIX. yüzyılda deve yetiştiriciliğinin ana merkezi *“Samara, Orenburg ve Astrahan bölgelerinden Orta Asya'ya uzanan bozkırlardır.”* Eğer yazılı kaynaklar Burtaslarda develerin varlığı hakkında bilgi veriyorsa, Afanasyev'in iddia ettiği üzere Salt-Mayat kültürünün orman-bozkır varyantını yansıtan halkın yani Burtasların hiç deveye sahip olmaması gerekir.⁷⁵

Sonuç

Bizim kanaatimize göre Burtaslar özellikle İtil Bulgarlarıyla benzeşen içtimai özelliklere sahip Türk kökenli bir topluluktur. Bu tarz bir sonuca ulaşmamıza sebep olan dayanak noktalarımız ise linguistik ve içtimai temelli olmak üzere yukarıdaki Türk kökenli varsayım göstergelerine ek sunulabilir.

Burtas'ın kökeni: *Burtas* kelimesinin kökeni ile ilgili yukarıda geçtiği üzere çok sayıda iddia ortaya atılmıştır. Bu hususta biz çıkış noktası olarak M. Zekiyev'in görüşlerini oldukça yetkin buluyoruz. O yukarıda bahsi geçtiği gibi *As* kelimesini en eski Türk etnik adlarından biri olarak saymaktadır. Hatta aktardığına göre İtil Bulgarlarının bir diğer adlandırmasını *As* oluşturmuş, Mariler İtil Tatarlarına *“Su kenarında yaşayan Aslar”* anlamına gelen *Suaslar* demiştir.⁷⁶ *As* etnik isimlendirmesinden yola çıkacak olursak bu etnik ismi tamlayan, *Burt'u* ise tamlanan bir isim olarak kabul edebiliriz. Kamus-i Türki'de⁷⁷ *burtlak* kelimesinin iki anlamından biri *“taşlık, çalılık yer”*dir (tıpkı sulak, ot-lak vb. gibi). Farklı bir varsayım ile *Burt-as*'ın *“Çalılık yerde yaşayan Aslar”* (Moğolcada *Buraa* ağaçlık, yoğun çalılık yer⁷⁸) olduğu anlamını çıkarabiliriz. Zira Zekiyev de her ne kadar yukarıda geçtiği gibi bu ismin izahatını *murt-as* *“çürük ağaç toplayan aslar”* olarak vermişse de bir başka yerde *“Orman Asları”* diye aktarmaktadır.⁷⁹

İçtimai benzerlikler: İbn Rusteh Burtas genç kızlarının dilediği kişiyle evlenme hürriyetine sahip olduğunu aktarır.⁸⁰ Bu husus diğer Türk toplumla-

⁷³ Zahoder, *a.g.e.*, s. 239.

⁷⁴ Afanasyev, “a.g.m.”, s. 34.

⁷⁵ İvan Smirnov, *Mordva. İstoriko-Etnografiçeskiy Oçerık*, Kazan 1895, s. 50.

⁷⁶ Mirfatih Zekiyev, *Türklerin ve Tatarların Kökeni*, Çev. Ahsen Batur, İstanbul 2019, s. 66.

⁷⁷ Şemseddin Sami, *Kamûs-ı Türki*, Dersaadet İkdâm Matbaası, İstanbul 1899, s. 308.

⁷⁸ Ferdinand Lessing, *Moğolca-Türkçe Sözlük 1*, TDK Yayınları, Ankara 2003, s. 220.

⁷⁹ Zekiyev, *a.g.e.*, s. 64.

⁸⁰ Hvol'son, *a.g.e.*, s. 21.

rında da görülen bir gelenektir.⁸¹ Başka benzeşen noktalar da vardır: Komşu halklara yağma akınları yapmaları, süvari birliğine sahip olmaları⁸² ya da aksakallı olarak tanımlanan iki yöneticilerinin olması⁸³ Türk konar-göçer yaşam tarzına uygunluk arz etmektedir. Burtas toplumunda iki tarzda defin töreninin gerçekleşmesi, tarım ile fazla haşır neşir olunması ya da arıcılıkla uğraşmaları büyük ihtimalle yerleşik kültürlerle olan temaslar neticesinde gelişmiştir. Zira VII.-X. yüzyıllar arasında aşamalar halinde Azak çevresinden Orta İtil'e göç etmiş olan İtil Bulgarları da Burtaslar gibi arıcılık, avcılık ve tarımla haşır neşir olmuştur. Bununla birlikte arkeolojik veriler de (ölü gömme, kap-kacak tarzı, konut vb.) Burtasların, Bulgarlarla etnik yakınlığına göz kırpmaktadır. Fakat tıpkı İtil Bulgarları gibi Burtasların da net biçimde sadece Türk boylarından oluştuğu söylenemez. Bizim kanaatimize göre tüm varsayımların dayanak noktalarını birleştirirsek Burtasların kurucu unsurunun Türk halkının ise kozmopolit bir yapıdan oluştuğu söylenebilir. Yani Burtas etnoniminin kökeni Türklüğe dayansa da baskın olan bu isim altında Fin-Ugor ve Türk halkları bir arada yaşamıştır. Kozmopolit bir yapıya sahip olan halkın dilsel, dinsel ve kültürel etkileşim yaşaması ise kaçınılmazdır. Burtas yurdu içerisinde farklı etnisiteye sahip olan bu halkların çoğunluğu, komşuları ve siyasi olarak bağlı oldukları İtil Bulgarları etkisiyle Müslümanlaşmışlardır. Sadece İslamiyet'le tanışmakla kalmayıp, İtil-Kama'daki yerel unsurlarla harmanlanan yeni Bulgar kültüründen de fazlasıyla etkilenmişlerdir. Sonraki süreçte Burtasların, Tatar etnonimi içerisinde dahil edilmesi de X. yüzyıldaki bu etkileşimlerin ve temasların neticesinde gerçekleşmiştir.

İtil Bulgarlarının güneybatısında bulunan Burtasların etnik kimliği ya da yurtları hakkında ne yazık ki bizim literatürümüzde herhangi bir çalışma yer almamaktadır. Oysa ki bu husus Rus ve Tatar ilim aleminde uzun uzadıya ele alınan bir konuyu oluşturmuştur. Burtas halkının etnik aidiyeti ile ilgili ortaya çıkan çalışmaların bir kısmı bilimsel çerçevede ele alınırken bir kısmı da dönemin siyasi konjonktürüne göre tarafgir görüşlere dayanmıştır. Fakat çalışmamızda yer verdiğimiz araştırmacılar Burtasların etnik kökeni ve lokalizasyonu ile ilgili kuramlarını öne sürerken, yazılı ve arkeolojik kaynakları detaylı olarak incelemiş ve bu kaynakları karşılaştırarak ele almıştır.

Bu varsayımlar belli başlı araştırmacılar çerçevesinde özet olarak açıklanmaya çalışılmıştır. Zira varsayımların geniş çaplı ele alınması ve değerlendirilmesi çalışma sınırlarımızı aşacaktır. Burtasların Türk kökenli olduğu yönündeki varsayım dilbilimciler ve etnologlarca daha detaylı incelenmelidir. Bizim çalışmamızın amacını daha ziyade literatürümüzde araştırılmamış bir topluluğu tanıtmak ve bu topluluğun ilim aleminde nasıl tanımlandığını ortaya koymak oluşturmaktadır.

⁸¹ Meltem Akıncı, "İtil Bulgar Kadınlarında Giyim-Kuşam, Takılar ve İbn Fadlan'a Göre Sosyal Hayat", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, C. 119, S. 234, Haziran 2018, s. 79.

⁸² Hvol'son, *a.g.e.*, s. 21.

⁸³ Zahoder, *a.g.e.*, s. 243.

Kaynaklar

AFANASYEV, Gennandiy Evgen'yeviç: "Etničeskaya Territoriya Burtasov Vo Vtoroy Polovine VIII Naçale X. v.", *Sovetskaya Etnografiya*, No. 4, 1984.

AFANASYEV, Gennandiy Evgen'yeviç: *Arheologičeskie Otkritiya na Novostroykah. Naselenie Lesostepnoy Zoni Basseyna Srednego Dona v VIII-X vv. (Alanskiy Variant Saltova-Mayatskoy Kul'tur)*, Vıp. 2, Moskva 1987.

AKINCI, Meltem: "İtil Bulgar Kadınlarında Giyim-Kuşam, Takılar ve İbn Fadlan'a Göre Sosyal Hayat", *Türk Dünyası Araştırmaları*, C. 119, S. 234, Haziran 2018.

ANDREYEV, Sergey İvanoviç: "K İstoričeskoj İnterpretatsii Burtasov", *Vestnik TGU.*, Vıp. 10/102, 2011.

ANIKIN, Aleksandr Evgen'yeviç: *Russkiy Etimologičeskiy Slovar*, Vıp. 5, Moskva 2011.

ANTONOV, İgor: *Rail' Gumeroviç Kuzeyev ob Etničeskoj İstorii Volgo-Ural'skogo Regiona v Epohu Srednevekov'ya*, Svoyo İzdatel'stvo, Sankt-Peterburg 2015.

ARTAMANOV, Mihail: *Hazar Tarihi*, Çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2008.

BELENOV, Nikolay: "Voprosı Etnoyazıkovoy Prinadlejnosti Burtasov Po Dannım Onomastiki", *Filologičeskie Nauki, Voprosı Teorii i Praktiki*, No. 9 (63), Ç. 1, 2016.

DOBRODOMOV, İgor Georgiyeviç: "Drevneysie Upominaniya Kazani", *Drevnyaya Rus'. Voprosı Mediyevistiki*, No: 4 (14), 2003. Bu kaynak için ayrıca bakınız: <http://www.drevnyaya.ru/vyp/v2003.php> adlı siteden 02.04.2020 tarihinde alınmıştır.

GARKAVI, Avraam: *Skazaniya Musul'manskih Pisateley o Slavyanah i Ruskih's Polovini VII Veka Do Kontsa X veka po R.H.*, Sanktpeterburg 1870.

GOLDEN, Peter: *Khazar Studies*, Vol. 1, Budapest 1980.

GOLMSTEN, Vera: "Burtası", *KSİİMK*, Vıp. XIII, 1946.

HALIKOV, Alfred: "K Voprosu Ob Etničeskoj Territorii Burtasov vo Vtoroy Polovine VIII-Naçale X vv.", *Sovetskaya Etnografiya*, No. 5, 1985.

HALIKOV, Alfred: *Tatarskiy Narod i Ego Predki*, Kazan 1989.

HALIKOV, Alfred: "Burtası i ih İstoriko-Arheologičeskoe Opredelenie", *Voprosı Etničeskoj İstorii Volgo-Don'ya v Epohu Srednevekov'ya i Problema Burtasov: Tezisi k Mejoblaztnoy Nauçnoy Konferetsii 23-27 Yanvary 1990 Goda*, 1990.

HAYRETDINOV, Damir: "Hazarı, Kipçaki, Burtası: K Voprosu Ob Etničeskih Predkah Nijegorodskih Tatar-Mişarey", *Vostok (Oriens)*, No. 6, 2015.

http://www.drevne.ru/lib/pogib_s.htm?print_ adlı siteden 02.04.2020 tarihinde alınmıştır.

Hudüdü'l - Âlem Mine'l Meşrik İle'l-Magrib, Çev. Murat Ağarı - Abdullah Duman, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2008.

HVOL'SON, Daniel: *İzvestiya O Hozarah, Burtasah, Bolgarah, Madyarah, Slavyanah i Russah Abu-Ali Ahmeda Ben Omar İbn Dasta, Neizvestnogo Dosele Arabskogo Pisatelya Naçala X veka, Po Rukopisi Britanskogo Muzeya*, İzd. İmperatorskoj Akademii Nauk, Sankt-Peterburg 1869.

- KARATAY, Osman: *Macarlar Kökleri ve Türkler*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2020.
- KAZAKOV, Evgeniy: *Voljskie Bolgarı, Ugrı i Finni v IX-XIV vv: Problemi Vzaimodeystviy*, Kazan 2007.
- KUZUYEV, Rail: *İtil-Ural Türkleri*, Çev.: Arif Acaloğlu, İstanbul 2013.
- LESSING, Ferdinand: *Moğolca-Türkçe Sözlük 1*, TDK Yayınları, Ankara 2003.
- Mesudi: *Muruc Ez-Zeheb (Altın Bozkırlar)*, Çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2004.
- Hudüd al-Alam*, Çev. Vladimir Minorsky, The Regions of the World, 2 ed. L., 1970.
- NAPOLSKIH, Vladimir: "Bulgarskaya Epoha v İstorii Finno-Ugorskih Narodov Povolj'ya i Preduralya", *İstoriya Tatar s Drevneyshih Vremen v Semi Tomah Tom II Voljskaya Bulgariya i Velikaya Step*, Otv. Red. Fayaz Huzin, Kazan 2006.
- ÖZCAN, Altay: *Hazar Kağanlığı ve Etrafındaki Dünya*, Kronik Yayınları, İstanbul 2019.
- PLETNEVA, Svetlana: *Ot Koçeviy k Gorodam. Saltovo-Mayatskaya Kul'tura*, İzd. Nauka, Moskva 1967.
- PILIPÇUK, Yaroslav: "Kem Bili Burtası?", *İstoriçeskaya Etnologiya*, No. 2, 2018.
- POLESSKIH, Mihail: "O Kulturne i Nekotorih Remeslah Obulgarizovannih Burtas", *İstorii Rannih Bulgar*, Otv. Red. Alfred Halikov, İzd. KFAN SSSR, Kazan 1981.
- Polnoe Sobranie Russkikh Letopisey. I. II. Laurentiyevskaya i Troitskaya Letopisi*, T. 1, İzd. Arheograficeskogo Kommissiyeyu, Sanktpeterburg 1846.
- PRITSAK, Omeljan: "The Khazar Kingdom's Conversion to Judaism", *Harvard Ukrainian Studies*, Vol. 2, No. 3, 1978.
- RASTOPOROV, Aleksandr: "K Voprosu o Lokalizatsii Burtasov Po Pis'mennim i Arheologiceskim İstoçnikam", *Voprosı Etniçeskoy İstorii Volgo-Don'ya v Epohu Srednevekov'ya i Problema Burtasov: Tezisi k Mejoblazstnoy Nauçnoy Konferetsii 23-27 Yanvaryaya 1990 Goda*, Penza 1990.
- RUSINOV, Nikolay: *Etniçeskoe Proşloe Nijegorodskogo Povolj'ya v Svete Lingvistiki*, N. Novgorod 1994.
- Sharaf al-Zaman Tahir Marvazi on China, the Turks and India*, Çev. Vladimir Minorsky, London 1942.
- SMIRNOV, İvan: *Mordva. İstoriko-Etnograficeskiy Oçerk*, Kazan 1895.
- ŞEŞEN, Ramazan: *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2001.
- VASILYEV, Boris: "Problema Burtasov i Mordva", *Voprosı Etniçeskoy İstorii Mordovskogo Naroda*, Vıp. 1, İzd-vo AN SSSR, Moskva 1960.
- ZAHODER, Boris Nikolayevič: *Kaspiyskiy Svod Svedeniy o Vostoçnoy Evrope. Gorgan i Povolj'e v IX-X vv.*, Moskva 1962.
- ZAKIYEV, Mirfatih: *Proishojdenie Tyurkov i Tatar*, İzd. İnsan, Moskva 2002.
- ZEKIYEV, Mirfatih: "Mişerler, Başkırtlar ve Dilleri", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2006.
- ZEKIYEV, Mirfatih: *Türklerin ve Tatarların Kökeni*, Çev. Ahsen Batur, İstanbul 2019.